

УДК 356:323.1(477.87)

Буковський І.В., к. і. н., доцент ©
Національного університету „Львівська політехніка”

ДО ІСТОРІЇ СТВОРЕННЯ КАРПАТСЬКОЇ СІЧІ

Розглянуто умови, причини та характер утворення Карпатської Січі, її перетворення з парамілітарних гуртків в національне військо та його боротьба із захисту Карпатської України.

Ключові слова: *Карпатська Січ, українська еміграція, національно-визвольний рух, соціальний статус, чисельність.*

Впродовж ХХ століття український народ здійснив декілька відчайдушних спроб здобути свободу і незалежність. Робив він це при першій-ліпшій нагоді, як тільки з'являлися сприятливі для цього умови. Але, на жаль, ці спроби не завжди були вдалими. Перша нагода виникла в ході національної революції 1917-1921 рр. З багатьох причин вона не дала бажаного для українців результату.

Після поразки революції територія України була поділена між чотирма країнами. Одвічно українські землі Закарпаття, згідно з Сен-Жерменським договором, опинилися в складі Чехословаччини. Але, ще до поразки революції, після розпаду Австро-Угорської імперії, закарпатські українці чітко визначилися зі своїм майбутнім – стати громадянами вільної, незалежної і соборної України. На Народних зборах у Хусті було проголошено злуку з Українською Народною Республікою. Хоча тоді цьому не судилося статися, закарпатці завжди прагнули жити в лоні матері-України. Державницькі змагання закарпатських українців продовжувалися в 20-30-х рр. ХХ ст. Апогеєм цих змагань стали події 1938-1939 рр. напередодні Другої світової війни, коли було проголошено утворення незалежної Карпатської України [1].

Тривалий час події на Закарпатті в 1938-1939 рр. замовчувалися або грубо викривлялися. Особливо це стосується радянського періоду. Радянські історики, якщо і згадували про ці події, то виключно негативно зображали цей період, керівників Карпатської України та її захисників. Визвольний рух на Закарпатті видавався як авантюра декількох націоналістів, які не відображали волю народу. А члени Карпатської Січі характеризувалися як злочинці і посібники фашизму.

Тільки після проголошення незалежності України в 1991 році стала відновлюватися історична правда про Карпатську Україну, про Карпатську Січ та їх керівників. Окремі фрагменти історії цього періоду в Закарпатті знайшли відображення в наукових дослідженнях, публікаціях, спогадах і мемуарах. Але перед дослідниками Карпатсько-української держави та її збройних формувань ще доволі багато роботи, оскільки потребують об'єктивної оцінки багатьох подій тих часів.

Метою даної статті є дослідження історії формування збройних сил Карпатської України – Організації Національної Оборони Карпатська Січ (ОНОКС).

В реаліях, що склалися в Закарпатті в 20-30-х рр. ХХ ст., швидко зростали національна свідомість українців та їх прагнення до самостійності. Це викликало різко зростаючий супротив з боку сусідніх Угорщини і Польщі. Вони хотіли встановити спільний угорсько-польський кордон за рахунок території Закарпаття. В останній чверті 30-х рр. уряди цих країн стали масово засилати на територію краю спеціально підготовані диверсійні групи з метою дестабілізації ситуації, ослаблення впливу органів управління, викликати страх і зневіру у населення. Наприклад, за даними П. Стерчо, в період з літа 1938 року на територію Закарпаття з боку Угорщини було закинута двадцять батальйонів терористів [2]. Вони підривали мости, нападали на державні установи, вдавалися до вбивств тощо [3].

За ініціативою представників націоналістичних організацій 4 вересня 1938 року в м. Ужгороді відбулися установчі збори, які започаткували Українську Національну Оборону (далі УНО). Вона розглядалася як напівмілітарна організація оборонного характеру. Її керівний провід очолив С. Росоха. До нього увійшли також заступник голови, секретар, організаційний референт, скарбник і представники від кожного повіту – загалом 12 осіб. Створено також військовий штаб у кількості трьох осіб: полковник Аркас, Стефанів і сотник Клименко [4, с. 73].

Як свідчать документи, на Закарпатті, після закінчення Першої світової війни, було чимало українців з великим військовим досвідом, отриманим ще за часів служби в Австро-Угорській армії, в УГА, збройних силах Чехословаччини і, які були готові стати до лав Карпатської Січі. Певна кількість добровольців нелегально проникла на Закарпаття з Галичини, Волині, Буковини та інших регіонів України. Тому потрібен був заклик уряду Карпатської України масово поповнювати лави Карпатської Січі, оскільки гостро не вистачало підготовлених кадрів.

Подальші зміни в створенні збройних сил Карпатської України відбулися в умовах ускладнення міжнародної ситуації. Згідно з рішенням віденського, так званого, „німецько-італійського” арбітражу від 2 листопада 1938 року до Угорщини відійшла південна частина українського Закарпаття. В результаті цього було перенесено столицю з Ужгорода до Хусту. На то й же листопад 1938 року припадає перетворення УНО в Організацію Національної Оборони Карпатської Січі (ОНОКС).

„Назву Карпатська Січ, - писав один з ініціаторів створення організації Л.Гірняк, - треба завдячувати групі українських пластуновів, в першу чергу ініціаторові наради в справі створення відповідної обставинами організації інж. Євгеніві Кульчицькому, званому пластунові” [7, ф. 4, спр. 45].

9 листопада 1938 року в Хусті відбулися установчі збори новоствореної організації (ОНОКС), на яких було прийнято Статут організації. В ньому головна мета Карпатської Січі визначалася наступним чином: „Оборона державних і національних інтересів Підкарпатської Русі та плекання оборонного духу в українському громадянстві краю, поборювання

протидержавної пропаганди та всестороння підтримка уряду Підкарпатської Русі, зокрема підтримання ладу та безпеки”. Керівництво січовими відділами повинна була здійснювати Головна команда, що перебувала в Хусті. Командантом Карпатської Січі було обрано Д. Климпуша. До штабу організації увійшли І. Роман, І. Рогач, С. Росоха. Двоє останніх взагалі ніколи не служили в армії, не мали ніякого військового вишколу, але цей штаб був політичною структурою. Існував ще й суто військовий штаб, сформований з досвідчених військових фахівців. Документи установчих зборів Карпатської Січі затвердив 10 листопада міністр внутрішніх справ Карпатської України Ю. Ревай [8, с. 281].

В результаті проведених заходів Карпатська Січ набула великої популярності не тільки в середині країни, але і за її межами. Бійцями-січовиками наприкінці 1938- на початку 1939 років стали тисячі добровольців із Закарпаття, Східної Галичини, Буковини, Волині, Лемківщини, Холмщини [9]. При чому не тільки із числа націоналістів, але й патріотично налаштованої української молоді взагалі, яка наражалася на серйозну небезпеку для власного життя вже при переході кордону. А тих, із числа галицьких українців, кого спіймали при переході кордону, за розпорядженням польських властей, засуджували на різні терміни ув’язнення – від 2 до 8 років [6, с.9].

Деякі слова про структуру Карпатської Січі. Головними органами Січі, відповідно до статуту, були Головна Команда і Рада. Команду очолював комендант, який мав двох заступників і двох членів команди. У компетенції вищих органів Карпатської Січі було керівництво організацією та розпорядження її майном. Рада складалася із команди і референтів (керівників секцій). Існували референтури організації зв’язку, пропаганди, преси та морального виховання, інструкторсько-оборонного навчання. При Головній Команді діяли адміністративний секретаріат і ревізійна комісія. Члени організації поділялися на дійсних, які були прийняті до складу Команди та благодійних, які надавали організації матеріальну або моральну підтримку, а також почесних, які мали заслуги перед українським народом. Благодійних і почесних членів призначала Рада. Крім членів, були і кандидати в члени організації. Члени Карпатської Січі мали право брати участь у всіх заходах, що проводила організація, користувались активними і пасивними виборчими правами, а також носили однострій, знаки і зброю. Вони повинні були дотримуватися статуту, беззаперечно виконувати накази команди і відбувати покарання. Низові організації Карпатської Січі поділялися структурно на відділи. Кілька відділів складали кіш. За званнями керівний склад поділявся наступним чином: старший січовик, сотник і отаман. Посади, які вони обіймали, називалися: гуртковий, провідник, кошовий, член ради і командант. Чини і посади позначалися на рукавах і головних уборах форменого одягу. Керівники складали присягу в присутності команданта.

Діяльність Головного військового штабу ОНОКС була дуже різноманітною. Крім суто військових питань, він вирішував питання ведення заходів пропагандистського і виховного характеру. Референти пропаганди і культурно-освітньої роботи штабу займалися випуском плакатів, афіш, листівок, різних відозв і звернень, посилали на периферію лекторів і

пропагандистів. Лекторська група, яка отримала назву „Летюча естрада”, під керівництвом Миколи Чирського провела сотні виступів, зборів та концертів, що мало значний вплив на населення краю, зміцнювало його національно-патріотичні почуття. Особливо ця робота стала відчутною під час виборчої кампанії до Сойму Карпатської України. Зокрема, велику інформаційно-пропагандистську роботу здійснював друкований орган Карпатської Січі – щотижневик „Наступ” [5, с.18-19].

У всіх округах були призначені окружні команданти і відповідні референтури, в селах – сільські коменданти. Командант Карпатської Січі Д. Климпуш підписав і направив на місце інструкцію про те, як організувати „Січ” на селі. А щоб надати допомогу низовому активу, в грудні 1938 року, в Хусті відбувся організаційний з’їзд окружних референтів. Число учасників складало 60 осіб [8, с. 485].

Найбоєздатніші підрозділи Карпатської Січі дислокувалися в Хусті. Один із учасників хустської січової команди поручник С. Сулятинський у своїх спогадах писав: „Склад Коша – 5 сотень, 1-а і 2-а сотня... біля 320 людей..., 3-я сотня – це була сотня хустських робітників і студентів. Всього біля 200 людей, 4-а була так звана уряднича із 160-180 людей, 5-а – залізнична – 40 людей...” [7, ф. 4]. Разом з тим, найбільшою проблемою Карпатської Січі, крім браку вишколених бійців, було нестача зброї і боєприпасів. Про це нам відомо з багатьох джерел. Так П. Стерчо писав, що „січовики зброї не мають. Тільки від випадку до випадку приділяється їм зброя для служби безпеки”.

В січні 1939 року Д. Климпуш звернувся до Президії Ради Міністрів Карпатської України з проханням дати дозвіл на закупівлю зброї. „Вишколення та виконання служби січовиками, - писав він, - є можливим лише, коли січовики будуть озброєні. Головне, це потрібно в більших селах та на пограничних містах, де час від часу занепокоюють наше населення зовнішні і внутрішні вороги Карпатської України” [7, ф. 17, оп.2].

Відсутність зброї та спроби заволодіти нею з боку січовиків призвели до кровопролитних подій 13-14 березня 1939 року між підрозділами Карпатської Січі та чехословацькими військами. Відсутність зброї стала причиною трагічної розв’язки під час боїв з угорською армією.

Через потурання нацистської Німеччини і особистого благословення А. Гітлера, війська хортистської Угорщини у складі двадцяти дивізій 14 березня 1939 року зранку перейшли кордон і розпочали інтервенцію проти Карпатської України. Польща теж тримала на кордоні 4 дивізії, які були готові до вторгнення.

Агресори зустріли достойний супротив з боку Карпатської України. Її населення масово потяглося до свого війська. Незважаючи на це, створилася критично смертельна для республіки ситуація через нестачу зброї. І все ж, українці мужньо боронили свій край від вдесятеро переважаючого противника [10, с. 61,68]. Весь світ, затамувавши подих, спостерігав за драмою, яка розігралася на невеличкому клаптику вільної української землі. Про героїзм захисників карпато-української держави писали провідні світові інформагентства. Навіть польська преса змушена була визнати: „Мусимо, однак, чесно сказати, що в контексті останніх подій маємо більше пошани до

українців, ніж до чехів і словаків. Хоч би як там було і хоч би ким були оті „Січовики”, все ж таки ті люди не скавуліли, не склали зброї, але билися в найтяжчих політичних і стратегічних умовах”.

Як би не сперечалися сучасні історики і дослідники тих подій, але беззаперечним є те, що Карпатська Україна виявилася першою державою, котра зробила збройний супротив нацистській Німеччині в особі її союзника хортистсько-фашистської Угорщини і не змирилась із зазіханнями на її свободу.

Однак, як зазначалося раніше, сили були нерівними і чисельно і збройно. Після запеклих боїв, де були жертви з обох сторін, угорці захопили середню частину Карпатської України під кінець березня, північну – у першій половині квітня, а прикордонні пасма через відсутність шляхів – аж у травні. Попри це численні відділи Карпатської Січі продовжували партизанську боротьбу в горах протягом усієї мадярської окупації краю.

В бойових діях проти угорської армії загинуло 5 тисяч українців [10, с. 68].

Коли значна частина січовиків перейшла кордон з Румунією, то місцева влада їх роззброїла та передала на поталу хористам. Така ж доля спіткала тих українців, які перейшли польський кордон. Всі вони були розстріляні поляками. До того ж угорські жандарми скрізь виловлювали січовиків. Угорською владою питання вирішувалося дуже швидко – розстріл на місці, як правило, з попередніми тортурами і знущаннями. Знищувались також і всі запідозрені хористами у зв'язках з січовиками.

Угорська окупація, як бачимо, була пов'язана з терором і репресіями проти українців. Особливо нетерпимо окупанти ставилися до української інтелігенції. Кожен із них априорі вважався ворогом хористів, За дуже короткий час без суду і слідства окупанти замучили і розстріляли 27 тисяч найбільш активних і національно свідомих українців.

Карпатська Україна під натиском переважаючих сил впала, але напередодні II світової війни українці явили світу зразки героїзму та відваги. Пророчими стали слова начальника штабу Карпатської Січі Михайла Колодзінського (полковник Гузар), який сказав: „Коли вже немає розумного виходу з важкого становища, то треба вміти вмерти по-геройськи, щоб така смерть була джерелом сили для молодих поколінь”[11].

Отже, під час державотворчих процесів у Закарпатському краю протягом 1938-1939 рр. Карпатська Січ перетворилася із напівмілітарних та парамілітарних організацій у регулярне національне військо. Своєю героїчною і неймовірно важкою боротьбою у дуже складних умовах вона ще раз продемонструвала усьому світу волелюбність, державність, патріотизм українського народу.

Література

1. Саранюк Н., Свірідова Л., Хмільєвська О. Боротьба українців Закарпаття за власну державність у контексті геополітичних прагнень Європейських країн напередодні Другої світової війни / Н.Саранюк, Л.Свірідова, О.Хмільєвська // Матеріали Всеукраїнської наукової конференції. – Львів, 2012. – С. 395.

2.Стерчо П. Карпато-Українська держава / П.Стерчо. – Львів, 1994.

3. Довгей В. Від Бескидів до Катині / В.Довгей // За вільну Україну. – 1991. – 2 лютого.
4. Буковський І. Утворення та діяльність військових формувань Карпатської України (1938-1939) / І.Буковський // Дис. канд. іст. 20.02.22. – Львів: НУ „Львівська політехніка”, 2004. – С. 173.
5. Карпатська Січ. Матеріали науково-практичної конференції, присвяченої 56-й річниці Карпатської Січі. – Ужгород: МПП „Гражда”, 1996. – 252 с.
6. Archiv Ministerstva Zahranich Veci. – Прага картон 606, 620 – політичні справи.
7. Державний архів Закарпатської обл., м.Ужгород, ф. 4. Міністерство внутрішніх справ, оп. 1, спр. 45.
8. Вегеш М. Вони боронили Карпатську Україну. Нариси історії національно-визвольної боротьби закарпатських українців / М.Вегеш. – Ужгород: Карпати, 2002. – С. 709.
9. Буковський І. Солідарність галицьких патріотів з Закарпатською Україною в боротьбі проти поневолення / І.Буковський // Військово-науковий вісник Військового інституту Сухопутних військ при НУ „Львівська політехніка”. Вип. 2. – Львів, 2000.
10. Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні / В.Косик. – Париж – Нью-Йорк – Львів, 1995.
11. Топальський В. Формування Карпатської Січі та участь її підрозділів в захисті Карпатської України / В.Топальський // Матеріали всеукраїнської наукової конференції. – Львів, 2010.

Summary

Bukovskiy I.V.

Considered conditions, causes and nature of formation of the Carpathian Sich, its conversion from paramilitary circles into national army, also its struggle to protect Carpathian Ukraine.

Key words: *Carpathian Sich, Ukrainian emigration, national liberation movement, social status, strength.*